

Wstęp

Nowym i nasilającym się w czasie problemem demograficznym jest starzenie się społeczeństwa spowodowane zarówno spadkiem liczby urodzeń, jak i wydłużeniem trwania życia. Prowadzi ono do daleko idących konsekwencji społecznych i gospodarczych weryfikujących dotychczasowe podejście do systemów emerytalnych. Wzrost przeciętnej długości życia nie wpłynął na wydłużenie aktywności zawodowej w Polsce, a wręcz odwrotnie przez wiele lat występowała tendencja do wczesnej dezaktywacji zawodowej. Przyspieszenie procesu starzenia się społeczeństwa przyczyniło się do wzrostu zainteresowania jego ekonomicznymi i społecznymi skutkami. Największym problemem jest nie tylko niewydolność finansowa systemów emerytalnych, ale także trudna sytuacja demograficzna. Problemy te stały się głównym przedmiotem wielu debat publicznych zmierzających do szukania optymalnych rozwiązań i korekty dotychczasowej polityki społecznej spowodowanej starzeniem się społeczeństwa, zasobów pracy oraz spadkiem liczby ludności w wieku produkcyjnym. W rezultacie w latach 90. XX wieku w wielu krajach przeprowadzono reformy systemów emerytalnych. Wprowadzone zmiany miały przyczynić się do m.in. wzrostu aktywności osób w wieku okołoemerytalnym oraz późniejszego ich przechodzenia na emeryturę.

Procesy demograficzne zachodzące w wielu krajach wysoko rozwiniętych i niemożność zabezpieczenia dochodów na starość ujawniły kryzys państwa opiekuńczego. Do początku lat 90. XX wieku problematyka systemów emerytalnych nie była przedmiotem szczególnego zainteresowania ekonomii, lecz prawa i polityki społecznej. Sytuacja ta uległa zmianie w ostatnich latach XX wieku na skutek rosnącego długu systemów emerytalnych, a co za tym idzie finansowego obciążenia gospodarek wielu krajów. Spowodowało to również wzrost zainteresowania tą problematyką skutkujące wieloma opracowaniami naukowymi na temat systemów emerytalnych. Jednakże w dalszym

ciągu niezbędne są pogłębione studia nad systemami zabezpieczenia emerytalnego, zwłaszcza w kontekście sytuacji finansowej oraz jego wpływu na aktywność zawodową nie tylko osób w fazie przedemerytalnej cyklu zawodowego, ale również emerytów. Kwestia ta jest szczególnie istotna w kontekście wysokich kosztów, jaki ponoszą osoby aktywne zawodowo w wyniku rosnącej populacji ludzi starszych. W celu wypełnienia tej luki w niniejszej publikacji przeprowadzona została analiza sytuacji finansowej systemu emerytalnego, a także czynników zewnętrznych i wewnętrznych bezpośrednio na nią wpływających.

Głównym celem publikacji jest identyfikacja i charakterystyka podstawowych czynników wpływających na sytuację finansową systemu emerytalnego oraz czynników determinujących aktywność zawodową emerytów. W szczególności przedstawiona została sytuacja finansowa Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, przemiany demograficzne i ich oddziaływanie na przepływy międzypokoleniowe, zmiany na rynku pracy w powiązaniu z systemem emerytalnym oraz czynniki wpływające na decyzję emerytalną.

Szeroka problematyka badawcza będąca przedmiotem książki wymagała pozyskania znacznej ilości materiału badawczego. W pracy wykorzystano literaturę polską i zagraniczną z zakresu systemów emerytalnych, demografii i rynku pracy. Studia literaturowe zostały uzupełnione aktami prawnymi i opracowaniami polskimi oraz zagranicznymi. W pracy posłużono się zarówno danymi pierwotnymi, jak i wtórnymi. Do analizy sytuacji finansowej systemu emerytalnego i czynników jego determinujących wykorzystano dane wtórne pochodzące z: Głównego Urzędu Statystycznego, Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwa Finansów, Komisji Nadzoru Finansowego oraz OECD, Eurostatu. W celu pozyskania danych dotyczących aktywności zawodowej emerytów przeprowadzono badania ankietowe. Opracowano kwestionariusz ankietowy skierowany do osób pobierających świadczenia emerytalne z powszechnego systemu emerytalnego. W wyborze badanej populacji posłużono się metodą doboru celowego-kwotowego. Głównym kryterium doboru był rodzaj i źródło pobieranego świadczenia (podmiot wypłacający emeryturę). Badania zostały przeprowadzone na terenie województwa wielkopolskiego w latach 2009–2010 wśród 369 emerytów. Jednak do analizy przyjęto ostatecznie 350 prawidłowo wypełnionych ankiet. Ankieta składała się z 46 pytań, które dotyczyły ogólnych informacji o świadczeniobiorcy, aktywności zawodowej przed uzyskaniem prawa do świadczenia, aktywności zawodowej po przejściu na emeryturę, a także oceny systemu emerytalnego.

W pierwszym rozdziale pracy przedstawiono definicje i klasyfikacje systemów emerytalnych. Omówiono w nim rolę państwa w zakresie zabezpieczenia dochodów osób starszych. Dwa końcowe podrozdziały poświęcone zostały systemowi zabezpieczenia społecznego obowiązującego w Polsce od 1999 r. Szczególną uwagę zwrócono na przejście ze starego do nowego systemu oraz na konstrukcję zreformowanego systemu. Zaprezentowano zakres podmiotowy i przedmiotowy systemu emerytalnego, poziom oraz zasady finansowania składki na ubezpieczenie emerytalne, warunki nabycia prawa do emerytury, a także formułę wymiaru emerytury.

W rozdziale drugim dokonano analizy przychodów i wydatków Funduszu Ubezpieczeń Społecznych od momentu wprowadzenia zreformowanego systemu, tj. od 1999 r. do 2010 r. Przedstawiono w nim źródła przychodów, a także czynniki je determinujące, w tym liczbę ubezpieczonych i poziom składek. Omawiając wydatki funduszu szczególną uwagę zwrócono na liczbę emerytów i wysokość świadczeń. Zaprezentowano również rzeczywiste i hipotetyczne saldo roczne FUS oraz funduszu emerytalnego.

W kolejnym rozdziale omówione zostały czynniki demograficzne determinujące system emerytalny. W rozdziale tym podjęty został problem starzenia się społeczeństwa i jego bezpośrednich przyczyn, a mianowicie spadek liczby urodzeń i wydłużanie się przeciętnego trwania życia. Scharakteryzowane zostały również czynniki wpływające na przyrost naturalny, w szczególności płodność kobiet, dzietność, a także politykę prorodziną. W tej części pracy dokonana została analiza rynku pracy, a zwłaszcza poziomu aktywności zawodowej i czynników na nią wpływających, ze szczególnym uwzględnieniem poziomu aktywności osób w wieku okołoemerytalnym. Zaprezentowano w niej również elastyczne formy zatrudnienia, dokonano porównania stopnia ich wykorzystania w Polsce i w krajach UE.

W rozdziale czwartym przedstawione zostały determinanty aktywności zawodowej osób starszych. Scharakteryzowano dobre praktyki w zakresie wzrostu zatrudnienia populacji 50+ stosowane w krajach UE oraz programy ukierunkowane na aktywność osób w wieku 50 i więcej lat, m.in. *50 PLUS*, *Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększania aktywności zawodowej osób w wieku 50+*. Przedstawiono w nim modele emerytalne określające optymalny wiek przejścia na emeryturę, a także czynniki wpływające na rezygnację z aktywności zawodowej. Końcowa część rozdziału poświęcona została wtórnej aktywności zawodowej emerytów.

Rozdział piąty dotyczy aktywności zawodowej emerytów. Na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych wśród osób pobierających emerytury

z powszechnego systemu zabezpieczenia społecznego podjęto próbę określenia czynników wpływających na decyzję emerytalną i aktywność zawodową emerytów. Przy pomocy testu χ^2 niezależności zbadano czy opinie emerytów związane z aktywnością zawodową są zróżnicowane w zależności od wybranych zmiennych demograficznych, tj. płci, wieku, stanu cywilnego oraz wykształcenia. Wykorzystując metodę automatycznej detekcji interakcji (CHAID) stworzono dwa profile emeryta. Pierwszy dotyczy osoby, której emerytura nie wystarcza na zaspokojenie bieżących potrzeb, natomiast drugi – osoby wyrażającej chęć podjęcia wtórnej aktywności zawodowej.

W końcowej części pracy zaprezentowano najważniejsze wnioski akcentujące najpilniejsze działania państwa ukierunkowane na osłabienie negatywnego wpływu i skali „kryzysu demograficznego” na system emerytalny.